

Passend onderwijs: wat leraren moeten weten van gedrag

Naar een context-interactiemodel

Anco van Moolenbroek

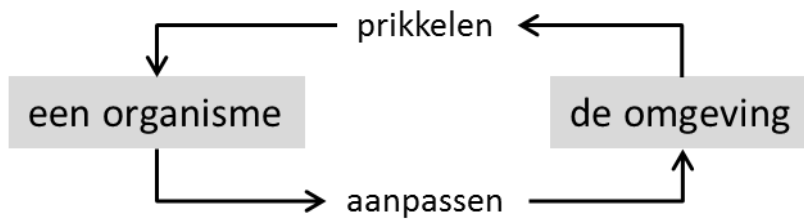
Scholen moeten zorgen dat alle leerlingen een passend onderwijsaanbod krijgen. De toerusting en deskundigheid van leraren om onderwijs passend te maken baart echter zorgen en overbelasting van leraren in het onderwijs dreigt (Meer, 2011; Graaff, 2013). Leraren vinden het vooral moeilijk om leerlingen met gedragsproblemen passend onderwijs te geven. Deze leerlingen geven leraren “stress en een gevoel van niet goed weten wat te doen.” (Broer, Van Hartingsveldt, Malleghrom, Visser, & De Waard, 2013) Deze auteurs bepleiten daarom aandacht voor competentie van leraren, leiderschap en inbreng van ouders om passend onderwijs vorm te geven. Het zijn terechte invalshoeken.

Passend onderwijs wordt niet vormgegeven door onderwijskundigen, psychologen of orthopedagogen, maar door het schoolteam. Alle teamleden moeten daarom een brede pedagogische deskundigheid en kennis van gedrag hebben. Wat moeten leraren dan weten van gedrag? Moeten leraren intensiever geschoold worden in psychopathologie, gedragsmanagement en conflicthantering? Nee. Leraren moeten kennis van en inzicht in gedrag hebben, maar hoeven geen specialisten te worden. Leraren zouden gedragsgeneralisten moeten zijn.

Inhoudelijk signaleer ik echter twee problemen. Het eerste probleem is het hanteren van een medisch model. Het denken over passend onderwijs is afgelopen decennia verschoven van een medisch model naar een sociaal, een burgerschapsmodel en vervolgens het talent- of ontplooiingsmodel. Elk model kent specifiek taalgebruik, waarbij bijvoorbeeld defect, behoefte, participatie of talent als centraal begrip wordt gebruikt. Als psychologen en orthopedagogen in het onderwijs nodig zijn, dan gaat het over een gebrek aan welbevinden, over probleemgedrag, en over stoornissen of een verstoorde ontwikkeling. De verandering van een medisch model naar andere modellen is weliswaar een verandering van visie op onderwijs aan leerlingen met en zonder ‘special educational need’ die passend onderwijs dichterbij brengt, maar er blijft onderscheid gemaakt worden tussen leerlingen. Verschillen tussen leerlingen blijven dan nog steeds begrepen als leerlingen met en zonder leer- en gedragsproblemen. Daarmee hebben we ook weer te maken met een variant vna het medische model. Leerlingenzorg wordt dan veelal gekoppeld aan in hun ontwikkeling bedreigde leerlingen en die daarom extra zorg nodig hebben.

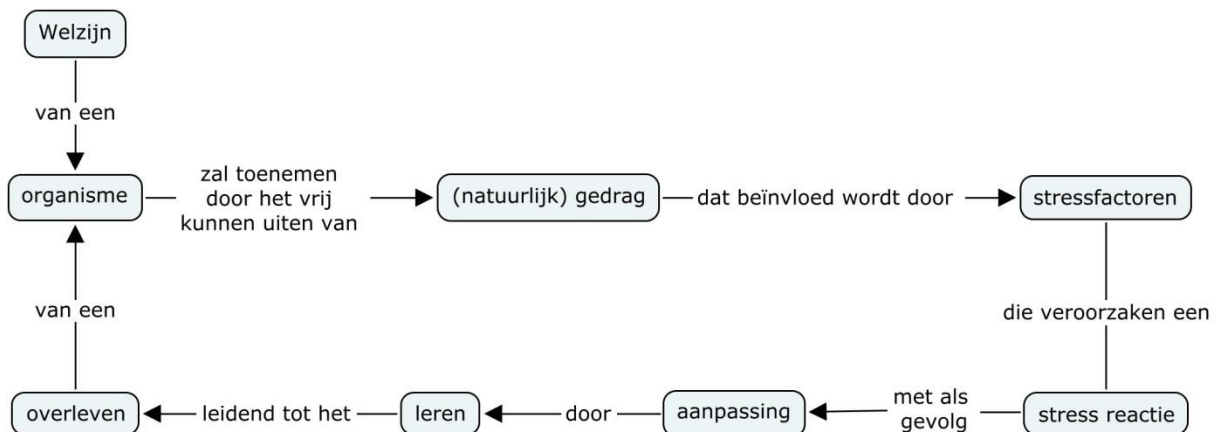
Het tweede probleem dat ik signaleer is dat er geen eenduidige taal voor gedrag is. Het is bijvoorbeeld opvallend dat er geen eensluidende definitie voor gedrag in de psychologie en (ortho)pedagogiek voorhanden lijkt te zijn. Leraren spreken met leerlingen en ouders en met gedragspecialisten. En elke gesprekspartner kent een eigen taal voor gedrag.

De vraag is daarom of er een begrippenkader en een model voor gedrag te formuleren is dat voor leraren in de onderwijspraktijk van elke dag te hanteren is en dat eenvoudig in de opleiding en toerusting voor docenten te gebruiken is? Wat moeten leraren weten van gedrag om als generalist passend onderwijs in de praktijk vorm te geven? Daarvoor heb ik een voorzet gedaan door een model te formuleren dat gebaseerd is op de gedragsbiologische benadering (Moolenbroek, 2013): het context-interactiemodel. Gedrag is de allesomvattende en meest complexe uiting van alle levensfuncties. Recent hebben gedragsbiologen gedrag gedefinieerd als, verkort weergegeven, de respons van levende organismen op interne en/of externe prikkels (Figuur 1). Gedragsbiologie gaat over stress en de reactie van een organisme daarop.

Figuur 1. Schematische weergave van de relatie tussen het gedrag van een organisme en zijn omgeving.

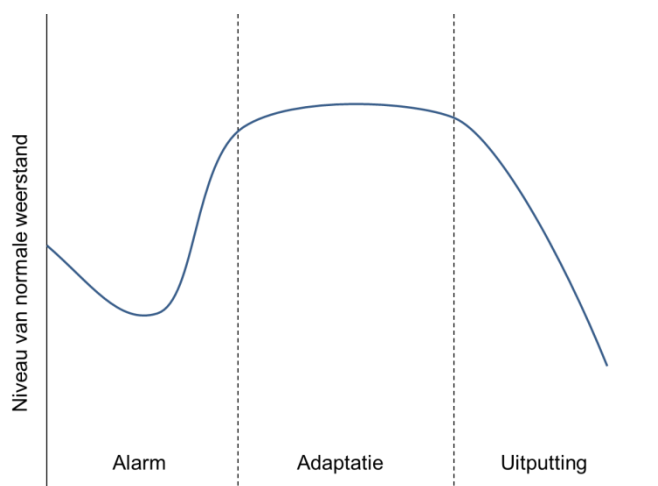
Het context-interactiemodel voor (passend) onderwijs is gebaseerd op een basis concept map van het gedrag van een organisme (Figuur 2). Het welzijn van leerlingen moet het uitgangspunt zijn voor passend onderwijs. Leerlingen hebben recht om vrij van vrees en stress te leven en te leren. Dat welzijn wordt beïnvloed door prikkels uit de omgeving en die veroorzaken stress. Organismen kunnen alleen overleven als ze om leren gaan met stress. Gedragsbiologisch gezien worden alle leerlingen in hun ontwikkeling bedreigd en dus verdienen alle leerlingen zorg. Een gedragsprobleem kunnen we dan beschouwen als een inadequate respons op de omgeving vanwege (biologisch) onvermogen tot aanpassing. Dan is het ook onjuist om te spreken over leerlingen met gedragsproblemen. Wij hebben problemen met hun gedrag. Zij hebben moeite met hun omgeving.

Figuur 2. Basis concept map van gedrag van een organisme (Van Moolenbroek, 2012).

Zowel een school als een klas heeft een pedagogisch klimaat. Gedragsbiologisch is het pedagogisch klimaat te beschouwen als het geheel van omgevingsfactoren en sociale interacties die, idealiter, het welzijn van leerlingen bevorderen zodat een gezonde ontwikkeling mogelijk is. Het pedagogisch klimaat is dan de ruimte die leerlingen hebben om zich ‘natuurlijk’ te gedragen, of anders gezegd, vrij van vrees en stress te leven. Zelfs abiotische factoren zoals de CO₂-concentratie, licht, en temperatuur in de klas beïnvloeden het pedagogische klimaat. Een toegeruste leraar speelt effectief in op actoren die het pedagogisch klimaat beïnvloeden.

Wij zoeken altijd naar een verklaring voor gedrag. Dat helpt overleven. Onbekende gevaren geven onzekerheid en stress. De mate waarin men zich aan kan passen (adaptatie) en om kan gaan (coping) met stressoren, is voor ieder persoon verschillend en bepaalt de stressbestendigheid. Leraren moeten daarom inzicht hebben in stressoren en weten hoe het relatief onbekende stressmechanisme werkt (Figuur 3).

Figuur 3. Schematische weergave van het General Adaptation Syndrome (naar Selye, 1978, p. 111).

Het stressmechanisme is in de eerste plaats een fysiologisch proces. In acute nood reageert het lichaam met het vrijmaken van zoveel mogelijk energie. Adrenaline wordt door de bijniere aangemaakt en laat het hart sneller kloppen om zo snel mogelijk brandstof bij de spieren te krijgen. Je krijgt het warm, want de bloedvaten verwijden zich en je gaat zweten om die warmte weg te krijgen. Cognitieve processen worden stilgezet, want zij kosten te veel tijd en energie. Je hebt de keuze tussen vluchten en vechten (alarmfase). Is het gevaar geweken, dan realiseer je je dat je nooit meer in deze bedreigende situatie wilt geraken. De gebeurtenis wordt opgeslagen. Daarom herinnert men negatieve situaties en ervaringen beter dan positieve; negatieve kunnen levensbedreigend zijn. In het vervolg zullen deze situaties vermeden worden óf men moet er mee leren leven. Aanpassen is het gevolg (adaptatiefase). Leerprocessen, zoals gewinning, inprenting, imitatie, conditionering, en inzicht zijn mechanismen tot aanpassing. In onderwijsjargon spreken we over manieren van leren zoals stampen, nadoen, trainen, ondervinden of ervaren, en ontdekken.

Onder invloed van het hormoon cortisol normaliseren de lichaamsprocessen zich weer. In een stressvolle situatie produceert het lichaam tot wel 10x de normale hoeveelheid cortisol. Cortisol vult de energievoorraad weer aan, maar breekt daarvoor eiwitten, de bouwstenen van ons lichaam, af. Het aantal witte bloedcellen, onderdeel van het afweersysteem, neemt af. Stress ondermijnt dus de weerstand en gezondheid. Als we ons niet voldoende aan kunnen passen (chronische stress), dan volgt fase 3: de uitputting. We branden lichamelijk én mentaal op. Een permanent verhoogd cortisol gehalte geeft schade aan de hersenen, in het bijzonder dat deel dat betrokken is bij emoties en geheugen.

Gedrag kan niet verklaard worden vanuit één perspectief of door de componenten te analyseren. Het stressmechanisme verbindt de functie van gedrag (overleven) met de mechanismen. Het laat bovendien zien dat de scheiding tussen lichaam en psyche een kunstmatige is. Het begrijpen van het stressmechanisme bevordert het begrijpen van het eigen gedrag en dat van anderen, en die bewustwording kan tot gedragsverandering leiden. Hoe hanteren leerlingen de prikkels die op hen afkomen? Waarom herinneren faalangstige leerlingen zich plotseling niets meer? Leerlingen met AD/HD of ASS kunnen zich onvoldoende adequaat aanpassen aan alle prikkels die op hen afkomen. Daardoor loopt de druk of stress soms zo hoog op dat een uitbarsting volgt. Een leraar die dat niet weet of begrijpt, laat de kans op conflicten toenemen. De gedragsbiologische benadering helpt leraren om hun klas goed aan te sturen, want klassenmanagement is vooral het beïnvloeden van gedrag. Leraren hebben invloed op leerprocessen die leerlingen vormen tot wie zij worden.

Het context-interactiemodel voor passend onderwijs biedt de basis voor klassenmanagement, leertheorie, (ortho)pedagogiek, en het begrijpen van eigen leraarsgedrag. Het begrijpen van een dergelijk gedragsmodel maakt leraren tot gedragsgeneralisten en dient daarom een fundamenteel

onderdeel van de toerusting van leraren te zijn. Zodat ook leraren vrij van vrees hun pedagogische opdracht waar kunnen maken.

Dr. ing. Anco van Moolenbroek is directeur van de middelbare school De Passie te Utrecht. Hij is gepromoveerd op een didactisch onderzoek naar een onderwijsleerstrategie voor gedragsbiologie. Hij is ook betrokken bij de contextuele school. Gezonde relaties maken van je school een vitale school. Dit artikel is een bijdrage aan de 5e nationale School Wide Positive Behavior Support (SWPBS)-conferentie van de Hogescholen Windesheim en Fontys (15 november 2013 te Zwolle).

www.vanmoolenbroek.nl

mol@passie.net

06 2323 8067

Verwijzingen

- Broer, N., Van Hartingsveldt, L., Malleghom, C., Visser, A., & De Waard, J. (2013, mei 03). Betrek leraren en ouders bij passend onderwijs. *Reformatisch Dagblad*.
- Graaff, C. d. (2013, juli). Leraren niet klaar voor passend onderwijs. *Schooljournaal*, pp. 10-13.
- Meer, J. v. (2011). *Over de grenzen van de leerkracht. Passend onderwijs in de praktijk*. Den Haag: ECPO.
- Moolenbroek, A. v. (2012). *Be aware of behaviour. Learning and teaching behavioural biology in secondary education*. Utrecht: Utrecht University.
- Moolenbroek, A. v. (2013). Passend Onderwijs: wat leraren moeten weten van gedrag. *Orthopedagogiek: Onderzoek en Praktijk*, 52 (3-4), 142-154.
- Selye, H. (1978). *The stress of life* (Revised ed.). New York: The Mc Graw-Hill Companies, Inc.